

ARKEOLOGI INFÖR PROJEKT SJÖSTADEN

Arkeologisk utredning

Mariestads hamnområde

Mariestads stad, Mariestads kommun

Thomas Bergstrand

Bohusläns museum

Rapport 2008:14

VÄSTRA
GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

ARKEOLOGI INFÖR PROJEKT SJÖSTADEN

Arkeologisk utredning

Mariestads hamnområde, Mariestads stad, Mariestads kommun

BOHUSLÄNS MUSEUM

RAPPORT 2008:14

ISSN 1650-3368

Författare Thomas Bergstrand

Grafisk form Gabriella Kalmar

Layout, bildredaktion och teknisk redigering Magnus Rolöf

Omslagsbild Bilden visar utredningsområde 1 med vy åt sydväst. Foto: Boel Bengtsson, Bohusläns museum.

Tryck TH tryck, Uddevalla 2008

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket medgivande 90.8012

Kartor godkända från sekretessynpunkt för spridning Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619

BOHUSLÄNS MUSEUM

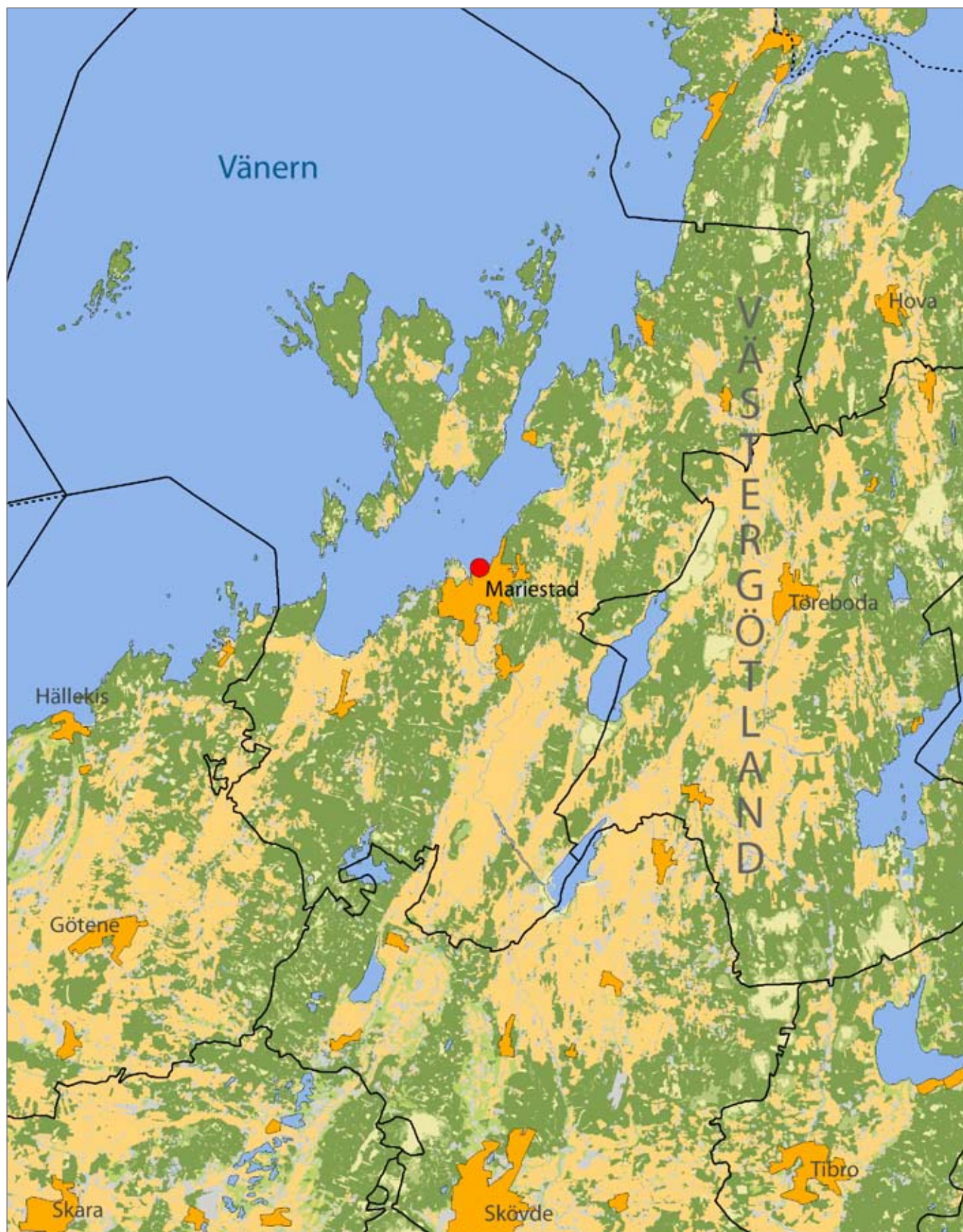
Museigatan 1, Box 403, 451 19 Uddevalla

tel 0522-656500, fax 0522-656505

www.bohusmus.se

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	5
BAKGRUND	5
LANDSKAPSBILD	7
Nurlandskap.....	7
Kulturlandskap och fornlämningsmiljö	9
Historiskt källmaterial.....	11
<i>Mariestads tidiga historia</i>	11
<i>Sjöfart och hamnanläggningar</i>	11
<i>Artificiell strandlinjeförskjutning</i>	12
Tidigare undersökningar	14
METOD	15
RESULTAT	16
Anläggning 1.....	17
Anläggning 2.....	17
Anläggning 3.....	18
Anläggning 4.....	19
Anläggning 5.....	19
RESULTAT GEMT MOT UNDERSÖKNINGSPLANEN	20
MATERIALETS POTENTIAL	20
SLUTSATSER SAMT ÅTGÄRDSFÖRSLAG	21
REFERENSER	22
Litteratur.....	22
Övriga källor.....	22
TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	23
FIGURFÖRTECKNING	24
TABELLFÖRTECKNING	25
BILAGOR	25

Figur 1. Utsnitt ur GSD-Röda kartan/Fastighetskartan med platsen för utredningen markerad. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

SAMMANFATTNING

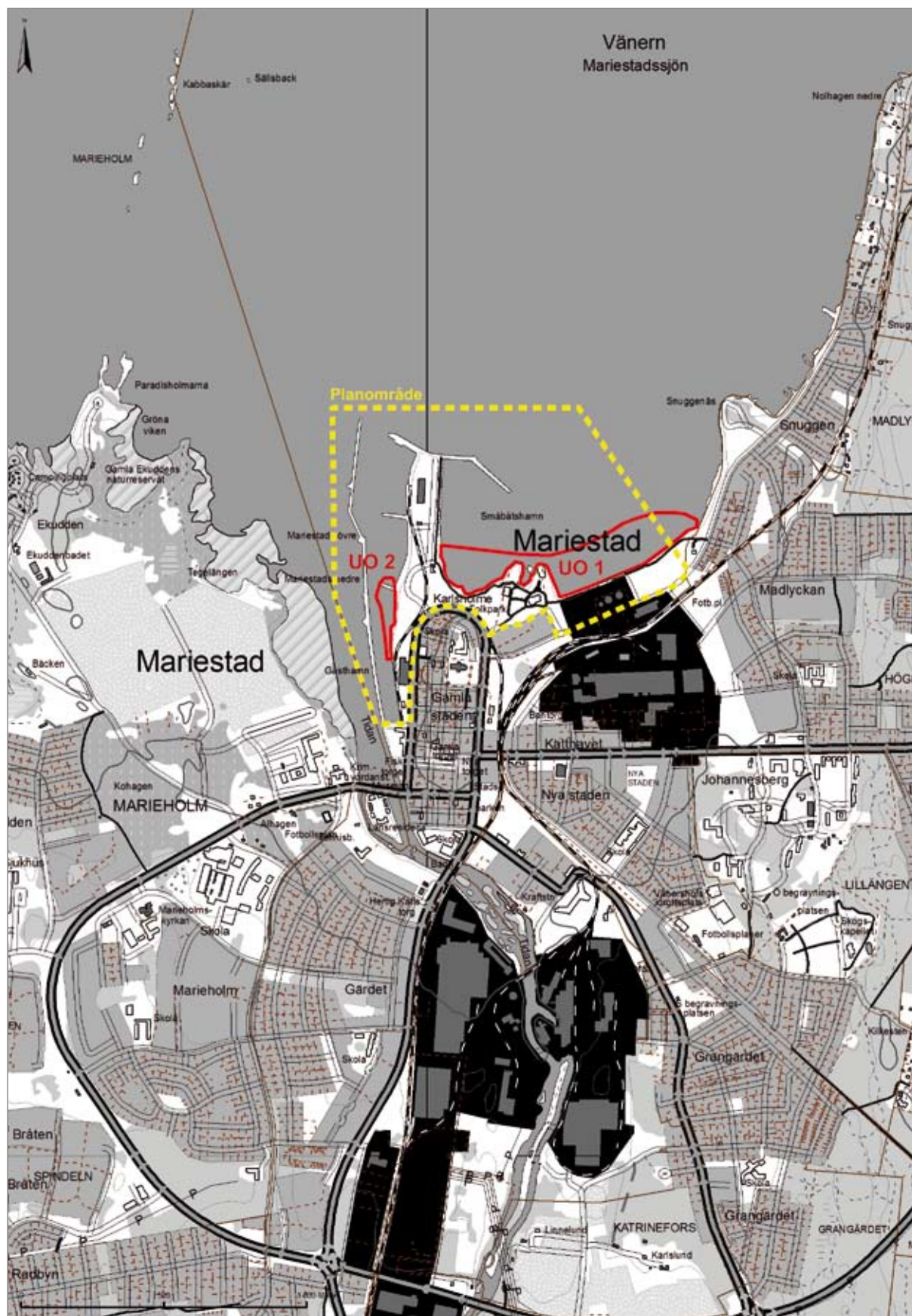
Med anledning av arbetet med en fördjupad översiktsplan för Mariestads hamnområde, Västergötland, genomförde Bohusläns museum en särskild arkeologisk utredning under oktober 2007, enligt länsstyrelsens beslut 2007-06-14 (dnr 431-12177-2007). Beställare var Mariestads kommun. Utredningen omfattade två vattenområden (UO 1 och UO 2) om sammantaget cirka 110 000 kvadratmeter. UO 1 omfattade ett vattenområde från Östra hamnen/småbåtsmarinan i väster till Katthavet i öster. UO 2 omfattade en mindre yta vid den gamla nyttohamnen i ån Tidans mynningsområde. Utredningen genomfördes med bottenavsökning av dykande arkeologer. Inom UO 1 prioriterades den strandnära zonen.

Utredningen resulterade i fem nya fornlämningar varav fyra ligger inom den östra delen av UO 1. De senare består av en stenkista daterad till tidigt 1800-tal (anl 1), en båtlämning daterad till sekelskiftet 1700–1800-tal (anl 2) samt två fasta fiskeanläggningar varav den ena är daterad till perioden 1460–1640-tal (anl 3 och 5). Inom UO 2 påträffades en anläggning med pålar som daterades till perioden 1790–1950 (anl 4). Bohusläns museum anser att anläggningarna 2, 3 och 5 har ansenlig vetenskaplig potential och därför bör uppmärksammas i det fortsatta planarbetet. Anläggningarna 1 och 4 bedöms ha låg vetenskaplig och pedagogisk potential.

BAKGRUND

Mariestads kommun planerar att utföra om- och tillbyggnader inom Mariestads hamnområde (figur 2). Arbetsföretaget finns i detalj beskrivet i en fördjupad översiktsplan för projekt *Sjöstaden* och omfattar en storskalig nybyggnation av framför allt bostäder, nya småbåtsmarinor, rekreativsområden, etc. Planområdet utgör idag delar av ån Tidans östra mynningsområde, vilket består av delar av den gamla nyttohamnen, pirområdet, Östra hamnen samt hela den strandzon som omfattas av Karlsholme och Katthavsområdet (Fördjupad översiktsplan för Mariestads hamn- och stadsområde).

På uppdrag av Mariestads kommun och enligt länsstyrelsens beslut 2007-06-14 (dnr 431-12177-2007) genomförde Bohusläns museum under oktober 2007 en särskild arkeologisk utredning av delar av det vattenområde som omfattas av översiktsplanen (figur 2). Länsstyrelsen beslutade att två vattenområden skulle utredas, dels en sträcka mellan Östra hamnen och Katthavet, vilken benämns utredningsområde 1 (UO 1), och dels ett mindre område inom den gamla nyttohamnen, vilket benämns utredningsområde 2 (UO 2). De två vattenområdena uppgår till cirka 100 000 kvadratmeter (UO 1) respektive cirka 10 000 kvadratmeter (UO 2). UO 1 utgör en cirka 150 meter bred zon på båda sidor om Karlsholme. I aktuellt planprogram benämns dessa områden som *Stranden* respektive *Katthavshamnen*. UO 2 utgör en mindre yta vid nyttohamnen inom Tidans mynningsområde.

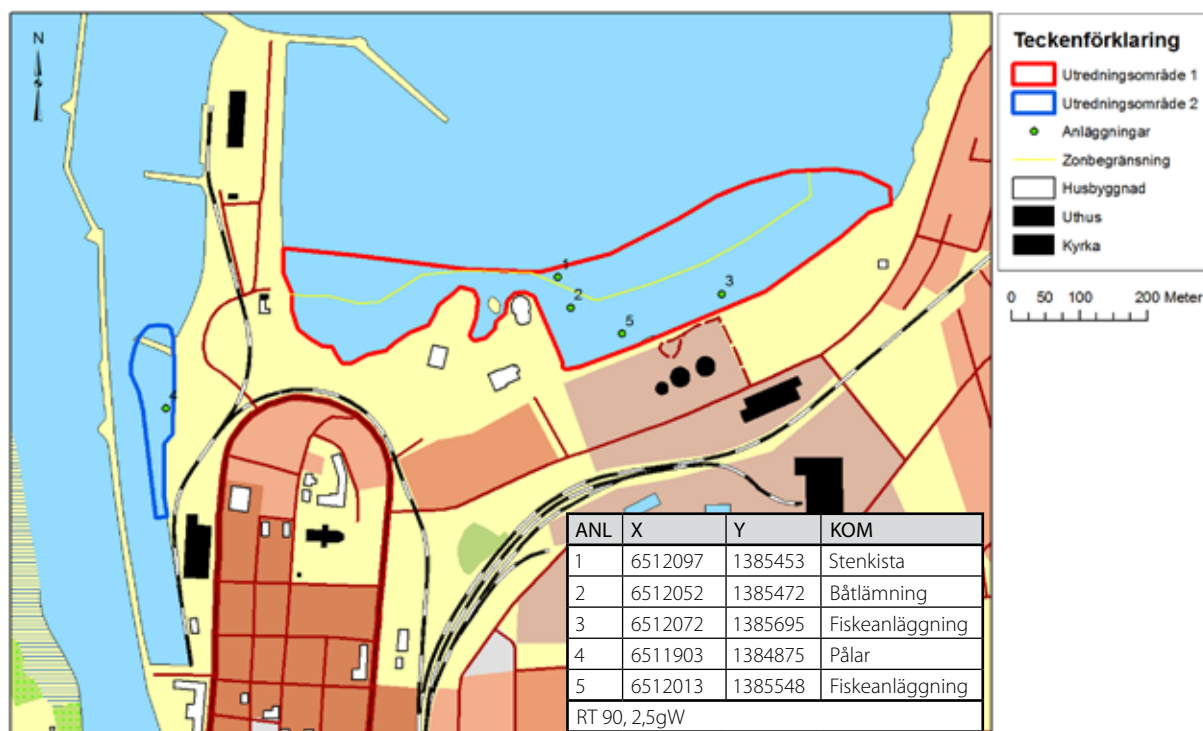
Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighets kartan, blad 9D 2g och 9D 2h, med utredningsområdena markerade. Skala 1:20 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

LANDSKAPSBILD

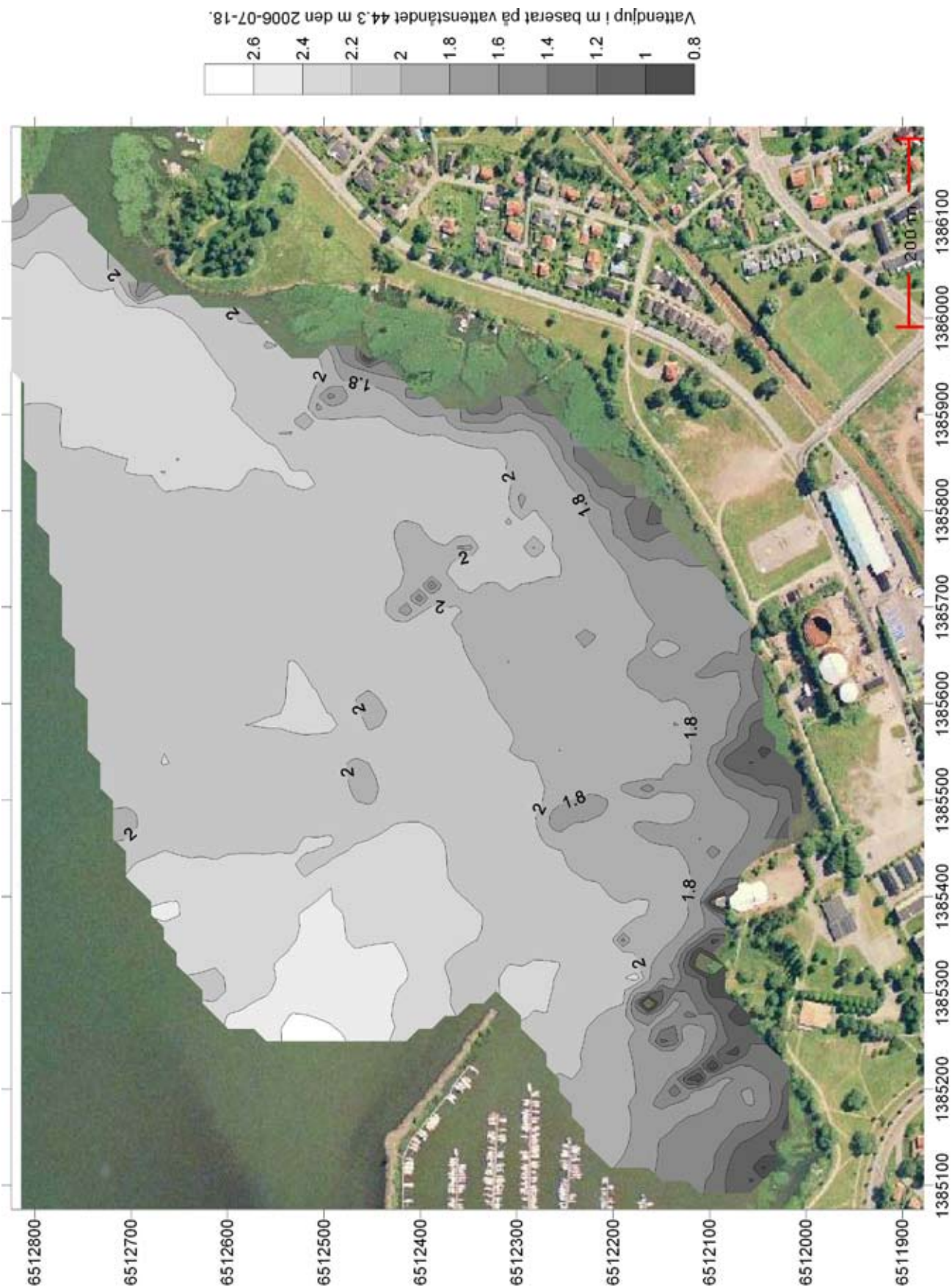
Naturlandskap

Det större utredningsområdet (UO 1) omfattar ett vattenområde om cirka 100 000 kvadratmeter som i väster begränsas av den större piren vid småbåtshamnen Östra hamnen (figur 3). Åt öster sträcker sig området cirka 500 meter förbi näset vid Karlsholme, bort till och med Sjöhagaparken. Förhållanden om vattendjup och typ av bottensubstrat är till delar klarlagt genom en sjömätning som genomfördes av Malå Geoscience under 2006 på uppdrag av Mariestads kommun: *Kartläggning av sjöbotten mellan yttre hamnen och Snuggesnäs i Mariestad, 2006-07-18* (Nissen 2006). Mätningen resulterade bland annat i en karta med aktuella vattendjup samt en knapphändig bedömning av bottensubstratets karaktär (figur 4). Bedömningen av det senare inskränker sig till att konstatera att större delen av det uppmätta området består av "fast sjöbotten" (ibid). I "hamnområdet påträffades på vissa ställen underliggande lager" men dessa är dock inte särredovisade i aktuell rapport (ibid).

Den arkeologiska utredningen kunde bekräfta att UO 1 till stora delar består av vad som kan benämnas fast botten, eller närmare bestämt av ett översta lager av silt omväxlande med sand och grus. Ställvis förekommer

Figur 3. Utsnitt ur GSD-Eastighets kartan, blad 9D 2g och 9D 2h, med UO 1 och 2 samt påträffade anläggningar markerade. Zonbegränsningen anger skiljelinjen mellan intensiv och extensivt undersökt yta. Karta av Thomas Bergstrand. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

Figur 4. Utdrag från rapporten Kartläggning av sjöbotten mellan yttre hamnen och Snuggesnäs i Mariestad, 2006-07-18 (Nissen 2006). Malå Geoscience. Kartan återger batymetrisk data för UO 1. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

ansamlingar av större blocksten, vilka har tolkats som resultat av naturliga processer. Som sjömätningen visar (Nissen 2006) är variationen på vattendjupet väldigt liten (figur 4). Största vattendjup inom UO 1 är cirka 2 meter.

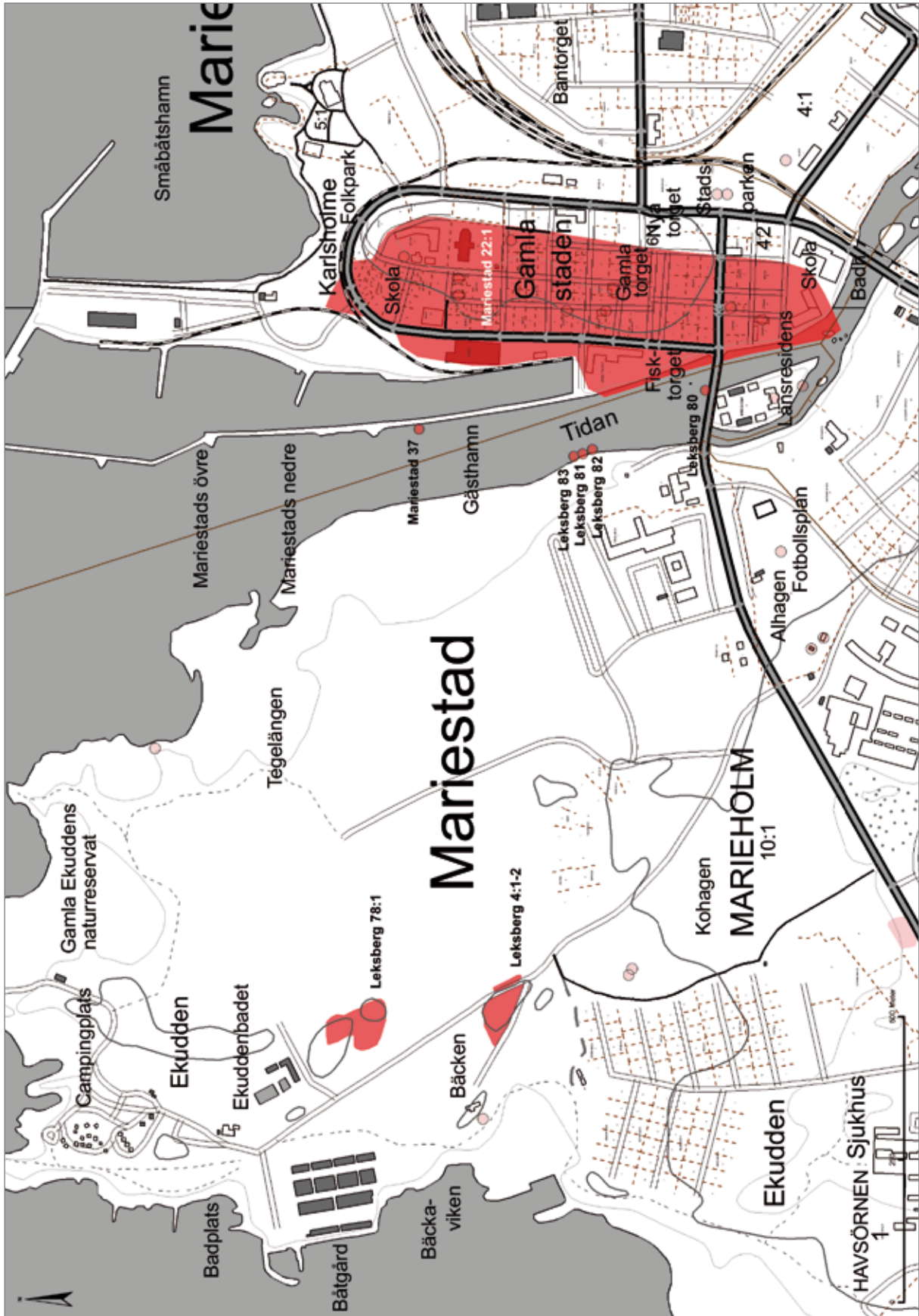
Vad som också bör nämnas är att dagens strandlinje för aktuella områden i högsta grad är en mänsklig skapelse från modern tid. Som framgår av tillgängliga historiska kartor och bilder över området från 1800- och 1900-talen (se under rubriken Historiskt källmaterial nedan) är den befintliga strandlinjen till mycket stora delar ett resultat av utfyllnad. Det enda konstanta elementet i området är egentligen Karlsholme som till stora delar är sig likt jämfört med den äldsta kartan över området. Den omfattande förskjutningen av strandlinjen ger givetvis konsekvenser för hur den arkeologiska potentialen skall bedömas. Diskussion om detta tas upp nedan.

Det mindre utredningsområdet (UO 2) ligger i vad som tills nyligen var Mariestads nyttohamn. Idag gränsar vattenområdet till gästhamnen för fritidsbåtar. Området är cirka 250 meter långt och 20–50 meter brett, eller cirka 10 000 kvadratmeter totalt (figur 3). Vattendjupet uppges på Sjöfartsverkets sjökort vara mellan 2,2 och 3,6 meter, vilket rimligen är till följd av muddring. Utredningen kunde bekräfta muddringen och i övrigt konstatera vattendjupet till cirka 4-5 meter. Bottensubstratet bestod huvudsakligen av silt och grövre morän.

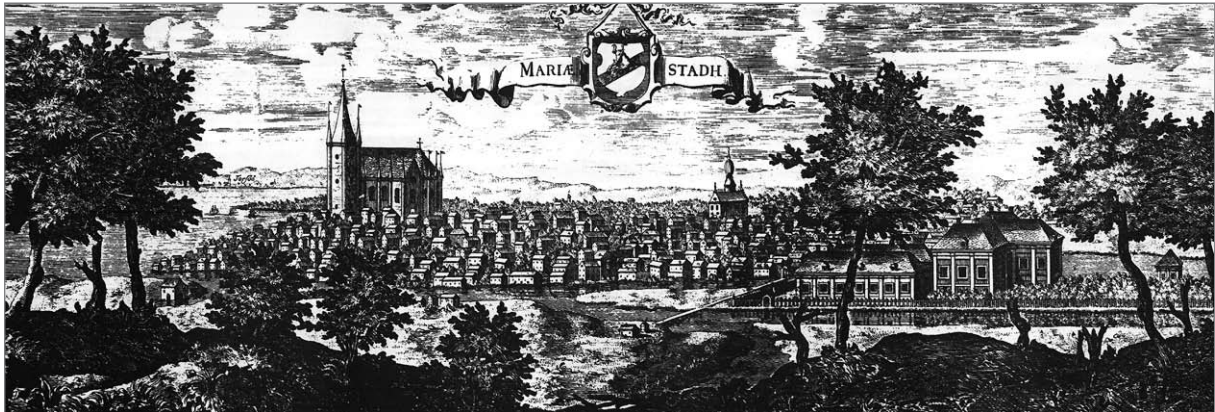
Kulturlandskap och fornlämningsmiljö

Kunskapsläget inför den arkeologiska utredningen var som följande. Inom UO 1 fanns det inga kända fornlämningar och ej heller i direkt anslutning på land. Situationen var densamma för UO 2. I samband med en tidigare arkeologisk utredning som genomfördes under 2004 av Bohusläns museum påträffades en lämning efter en mindre pråm något längre uppströms i Tidans (Mariestad 37) samt lämningar efter fasta fiskeanläggningar (Leksberg 80, 81, 82, 83) (Lindström & Wattman 2004). Dessa lämningar blev sedermera föremål för en arkeologisk förundersökning och blev då även daterade (Lindström & von Arbin 2005). Fiskeanläggningarna blev ¹⁴C-daterade till 1000-1200-tal e. Kr, dvs. tidig medeltid. Pråmlämningen kunde dateras till 1800-talets mitt eller senare del baserat på ett dendrokronologiskt prov (figur 5).

Fornlämningsbilden på land domineras av den historiska stadens lämningar. Mariestad 22 är ett större sammanhängande område med stads-lager som generellt dateras till 1500- och 1600-tal. På västra sidan Tidans mynning finns ett gravfält daterat till yngre järnålder (Leksberg 4:1, 4:2), innehållande högar, stensättningar, domarring, rest sten och klumpstenar. I anslutning till gravfältet ligger en boplatslämning som enligt en tidigare arkeologisk utredning (Axelsson 2001) utgörs av stolphål, härdrester samt fynd som slagen flinta och förhistorisk keramik (Leksberg 78).

Figur 5. Översikt över undersökningsområdet med de aktuella fornlämningarna markerade. Skala 1:10 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

Figur 6. Mariestad i Erik Dahlbergs tappning från 1600-talet i *Suecia antiqua et hodierna*.

Historiskt källmaterial

Mariestads tidiga historia

Mariestads tidiga bebyggelsehistoria är mycket ofullständigt kartlagd. Staden erhöll stadsprivilegier av Hertig Karl år 1583. Hur omfattande bebyggelsen var vid denna tid är dock inte närmare känt. Det område som utgör fornlämning Mariestad 22 består i stort sett av stadsområdet som det såg ut under sent 1600-tal (figur 6).

En vittnesbörd om platsens eventuella förhistoriska betydelse är det ursprungliga namnet på den lilla ö i Tidans mynning som sedan slutet av 1500-talet går under benämningen Marieholm, och som idag rymmer landshövdingens residens. Ön hette tidigare Tunaholm. Ortnamnsvetare är eniga om att förleden *tun-* betyder "inhägnad plats" (Dahlgren 1933:7).

Tun-namnen kopplas i regel ihop med platser som under järnåldern låg lämpligt till ur handelssynpunkt. Möjligen kan Tunaholm/Marieholms eventuella betydelse i detta avseende styrkas genom närheten till de ovan nämnda järnåldersgravfältet, Leksberg 4. Tidans mynningsområde bör under alla omständigheter ha erbjudit goda förutsättningar för både handel, fiske och kommunikation sedan lång tid tillbaka.

Sjöfart och hamnanläggningar

Det tidigare omnämmandet av Tidans mynning/Tunaholm som hamn är från omkring år 1560, det vill säga ett par decennier före stadens formella grundande. Omnämmandet finns i den förteckning över hamnar i Vänerne som Rasmus Ludvigsson lät sammanställa för Gustav Vasas räkning (Meyerson 1943:38). Om den tidiga sjöfarten vet vi dessvärre nästan ingenting. Bland de

Figur 7. Foto mot syd och gamla stan med kyrkan i fonden. Okänt årtal men troligtvis innan de stora hamnutbyggnaderna går igång. Ringvägen går idag ungefär i strandlinjen på bilden. Fotograf okänd.

tidiga införselprodukterna märks dock särskilt järn från Bro (Kristinehamn) för bearbetning i stadens hammarsmedja. Under 1700- och 1800-talen förefaller det som om spannmål var den viktigaste utskeppningsvaran. I mitten av 1700-talet betecknas hela Vadsbo härad som en "kornbod" för Värmland (Westerdahl 2003:101).

Tidans mycket begränsade vattendjup medgav att endast mindre fartyg kunde söka hamn i åmynningen. De större fartygen ankrade som regel på redden vid Ekudden, varifrån lasten fördes in till staden med hjälp av mindre båtar och pråmar. I början av 1850-talet påbörjades en omfattande modernisering av stadens hamn, vilken bland annat ledde till att en större hamnpir kom att uppföras. Helt färdig stod den nya hamnen år 1855. Under detta år ägde enligt uppgift också den största utförseln av spannmål rum. Bland 1800-talets utförselprodukter märks också kvarnstenar från Lugnås. Vid 1800-talets slut hade Mariestad en större handelsflotta än Lidköping, men den var i jämförelse med flera andra städer runt Väneren ändå förhållandevis liten (ibid.)

Artificiell strandlinjeförskjutning

Den moderna tidens fysiska omdaningar av Mariestad är kanske som mest markant vad gäller strandlinjeförskjutningen mellan UO 1 och UO 2. Den byråmässiga inventeringen av denna process grundas på befintliga historiska kartor, fotografier och diverse litteratur. Inventeringen är endast översiktlig men ger dock en viss förståelse för omvandlingen av det aktuella landskapsutsnittet.

Underlag för kartutsnittet i bilaga 1 består av tre kartor: Häradsekonomiska kartan från år 1877-82, Ekonomiska kartan år 1958 samt den gällande Fastighetskartan. Strandlinjerna för respektive karta är markerade och talar sitt tydliga språk. Utfyllnaden av områdena väster och öster om

Karlsholme¹ var under första hälften av 1900-talet omfattande. Vad som tidigare var Karlsholmeviken, öster om Karlsholme, har i det närmaste blivit helt uttraderad. Landvinningen uppskattas till cirka 400 x 400 meter, eller sammantaget en yta om 160 000 kvadratmeter. När järnvägen byggdes genom viken, runt förra sekelskiftet, var den fortsatt ett grunt marskland. Den vattenyta som inneslängdes av järnvägen kom att kallas Katthavet².

Väster om Karlsholme är utfyllnaden mest markant i att den tårtbitsformade viken försvann och gjorde plats för en folkpark. Den senaste fasen av omdaningen består i byggnationen av det stora pirområdet. I och med denna process förlorar den gamla staden sin närkontakt med vänerstranden.

Beskrivningen ovan av den omfattande artificiella strandförskjutningen kan även illustreras genom fotografier, vykort och flygbilder som sträcker sig från senare hälften av 1800-talet och fram till mitten av 1900-talet. På en del bilder skimtar man även det kallbadhus som under slutet av 1800-talet anlades utanför Karlsholme (figur 8, 9 och 10). Byggnaden var förbunden med land genom ett promenaddäck som vilade på parställda pålar, vilket utgick från östra sidan av Karlsholme och sträckte sig norrut. En liten rest av denna konstruktion finns fortfarande bevarad i strandlinjen. Själva badhuset, som låg utanför UO 1, skall ha tagits ur bruk under 1920- eller -30-talet men det är okänt i vilken utsträckning det aktivt revs ned eller läts förfalla.

Figur 8. (ovan) Fotografi av kallbadhuset från 1895. Fotograf okänd.

Figur 9. (nedan) Fotografi av kallbadhuset och promenaddäcket. Fotograf okänd.

Figur 10. Flygfoto över centrala Mariestad med vy mot nordost. Kallbadhuset och promenaddäcket syns utanför Karlsholme. Det är okänt när fotografiet är taget men det bör vara på 1920- eller 1930-tal. Fotograf okänd.

1. Namnet *Karlsholme* förklaras komma från handelsmannen Carl Jacob Carlqvist som ägde fastigheten runt år 1790. Han uppförde hus, fyllde ut en del sund med mera mellan holmarna. Boningshuset var ett åttakantigt trähus som stod längst ut på den västra udden (Ortnamnregistret: Institutet för språk och folkminne. www2.sofi.se: Västergötland/Mariestads stad/Karlsholme. E. Sandberg 1944).

2. Ordalydelsen av Katthavet har en viss makaber förklaring: *Kallas nu stundom Gamla Katthavet, sedan den O om Karlsholme och S om Gårdsjöbanan avstängda delen av Karlsholmeviken fått övertaga namnet Katthavet. Namnet skall ha uppkommit därav, att katter brukade dränkas här i hamnen och sedan i viken.* (Ortnamnregistret: Institutet för språk och folkminne. www2.sofi.se: Västergötland/Mariestads stad/Katthavet. E. Sandberg 1945).

Tidigare undersökningar

Som tidigare nämnts har Tidans mynningsområde varit föremål för ett flertal arkeologiska insatser under de senaste åren, vilka här i korthet återges. Västergötlands museum utförde under 2001 en arkeologisk utredning av ett område cirka 200 meter norr om järnåldersgravfältet vid Ekudden (Leksberg 4). Man påträffade då en boplatzlämning med bland annat fynd av slagen flinta och förhistorisk keramik: Leksberg 78 (Axelsson 2001).

Sommaren 2004 genomfördes en särskild arkeologisk utredning av ett kombinerat land- och vattenområde nedströms Marieholmsbron. Området omfattade ett cirka 35 500 kvadratmeter stort område på i huvudsak västra sidan av Tidans vilket till stora delar bestod av flack sankmark. Utredningsområdet i vattnet omfattade, beroende på olika förestående arbetsföretag, dels en yta i anslutning till landutredningen samt motsvarande yta längs Tidans östra strandlinje, och dels en mindre yta strax norr om Marieholmsbron. Utredningen av landområdet resulterade inte i några nya fasta fornlämningar medan vattenområdena visade sig innehålla ett flertal anläggningar av antikvariskt intresse: en lämning efter en pråm på östra sidan av Tidans samt flera koncentrationer av pålar längs den västra sidan och vid Marieholmsbron. Samtliga anläggningar bedömdes som fasta fornlämningar. Ansvariga för utredningen var Västergötlands museum i samarbete med Bohusläns museum (Lindström & Wattman 2004).

Figur 11. Utredningen genomfördes med okulär avsökning av dykande arkeologer. Foto: Niklas Ytterberg, Bohusläns museum.

Året därpå, 2005, genomfördes en arkeologisk förundersökning av de nyupptäckta fornlämningarna. Pålanläggningarna tolkades som katsor, dvs. en typ av fasta fisken, och ^{14}C -daterades till 1000-1200-tal e. Kr. Pråmlämningen daterades utifrån dendrokronologisk analys till mitten eller senare delen av 1800-talet. Ansvarig för förundersökningen var Bohusläns museum (Lindström & von Arbin 2005).

METOD

Eftersom det ringa vattendjupet inom UO 1 inte medgav en geofysisk kartering för att detektera synliga lämningar ovan bottenivån var man hänvisad till okulär avsökning med dykande arkeologer (figur 11). Med hänsyn till den stora ytan delades UO 1 upp i en intensiv strandnära zon och en extensiv yttre zon. Den intensiva zonen avsöktes till fullo medan endast enstaka nedslag gjordes i den extensiva zonen. Sikten i vattnet uppgick till cirka 1 meter överlag och inverkade givetvis negativt på resultatet. Ett flertal större vassruggar exkluderades från utredningen beroende på att det är metodiskt mycket svårt att undersöka områden med denna typ av bottenvegetation (figur 12, 13, 14, 15).

Påträffade anläggningar gavs en kortfattad beskrivning och deras position mättes in med GPS. Med undantag för anläggning 5 togs preparat för dendrokronologisk och/eller ^{14}C -analys.

Figur 12. UO 1. Bilden är tagen från Östra hamnen/småbåtmarinan med vy åt öster. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 13. UO 1 med vy åt väster. Byggnaden ligger på Karlsholme. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 14. UO 2 med vy åt norr. Utredningsområdet sträckte sig längs delar av den gamla kajen i nyttohamnen samt inom delar av en småbåtssmarina. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

RESULTAT

Inom de båda utredningsområdena påträffades sammanlagt fem anläggningar som bedöms vara av antikvariskt värde. Inom UO 1 finns en sten-kista (anl 1), en båtlämning (anl 2) och två anläggningar som har tolkats som fasta fisken (anl 3 och 5). Samtliga anläggningar inom UO 1 ligger öster om Karlsholme (figur 3). Större delen av utredningsområdet inom nyttohamnen (UO 2) kunde konstateras vara muddrat. Trots det påträffades en koncentration av pålar (anl 4).

Figur 15. På östra sidan av Karlsholme ligger stenkistan, anläggning 1. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Anläggning 1

Anläggning 1 utgör en utfallen stenkista med en ungefärlig längd på cirka 5 meter och bredd på 2-3 meter (figur 15). Höjden uppskattades till drygt en meter ovan botten. Anläggningen består av blocksten som mäter cirka 0,5×0,5 till 0,5×0,8 meters storlek. Ur högen med sten sticker det fram grova timmer som mäter cirka 0,2 till 0,5 meter i diameter.

Två prover av timren är dendrokronologiskt daterade och fällningsperioden är bestämd till år 1801 – 1807 (provnr 73202, 73203, tabell 1 och bilaga 2). Med hänsyn till dess lokalisering under angiven tidsperiod tolkas anläggningens funktion som någon form av förtöjningsanordning för båtar eller fartyg. Möjligen kan den sammankopplas med den bebyggelse som uppfördes på Karlsholme under sent 1700-tal (se fotnot 1).

Anläggningen är att betrakta som fast fornlämning enligt Bohusläns museum.

Anläggning 2

Denna anläggning är lämningen efter en mindre klinkbyggd båt. Med klinkbyggd menas en byggnadsteknik där bordläggningssplankorna ligger överlappade om varandra. Ovan bottennivån syns nio spantändar samt ett grövre ektimmer i södra änden, vilket möjligen kan tolkas som en utfallen stäv. Mellanrummen mellan spanten uppmättes till mellan 0,25 och 1 meter. Uppsticket ovan bottennivån var mellan 0,1 och 0,5 meter.

Vid provtagning för dateringsanalys togs ett preparat bestående av en del

Anl	UO	Typ	Datering	Trädslag	Beskrivning
1	1	Stenkista	1801–1807 e.Kr. Dendrokronologi	Gran	Ca 5 × 2-3 meter. Består av större stenblock och timmer.
2	1	Båtlämning	1790–1810 e.Kr. Dendrokronologi	Tall	Klinkbyggd. Nio synliga spantändar med ca 10 × 5 cm i tvärsnitt. Spanten spikade mot bordläggningen.
3	1	Fast fiske	1460–1640 e.Kr., ¹⁴ C, kal., 2 sigma	Okänt	Koncentration av pålar och tunna ribbor. Diam ≤10 cm. Eroderade i nivå med botten.
4	2	Pålar	1790–1950 e.Kr. ¹⁴ C, kal., 2 sigma	Tall	Koncentration av pålar, 7 st. Diam ≥15 cm. Uppstick ovan botten 10-40 cm.
5	1	Fast fiske	Ej daterad	Okänt	Koncentration av pålar och tunna ribbor. Diam ≤10 cm.

Tabell 1. De fem påträffade anläggningarna inom UO 1 och 2. De dendrokronologiska dateringarna anger ungefärlig fällningsperiod för respektive timmer/anläggning. ¹⁴C-dateringarna presenteras kalibrerade och med två sigma. Se bilaga 2 för fullständig dendrokronologisk rapport samt bilaga 3 för ¹⁴C-analysrapport.

av ett spant med vidhängande bordläggning (figur 16, 17, 18, 19). Spanten var fogade mot bordläggningen med smidda spikar. Det aktuella spantets tvärsnitt uppmättes till 13 × 9 centimeter. Den del av timrets yta som var förbunden till bordläggningen var bearbetad medan övriga ytor synes ha varit obearbetade. Bordläggningsplankans bredd uppmättes till 20 centimeter och tjockleken uppgick till drygt 3 centimeter. Träslaget i både spant och bordläggning är bestämt till tall. Dendrokronologisk analys av spant och bordläggning anger fällningsperioden 1790–1810 (provnr 73204, 73205, tabell 1 och bilaga 2). Anläggningen är att betrakta som fast fornlämning eftersom det förefaller troligt att båten har blivit vrak för mer än 100 år sedan.

Anläggning 3

Anläggning 3 består, utifrån nuvarande kunskapsläge, av ett mindre antal upprättstående klena pålar som mäter upp till 10 centimeter i diameter. I anslutning till pålarna finns även en typ av tunna plana ribbor som står

Figur 16. (t. h.) Spant med vidhängande bordläggningsplanka från anläggning 2. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Figur 17. (nedan) Spant med vidhängande bordläggningsplanka från anläggning 2. Spantet är sammanfogat med bordläggningen med spik. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

nedstuckna i botten (figur 20). Liknande ribbor finns även inom anläggning 5. Både pålarna och ribborna är eroderade ned till bottennivå. Preparat för ^{14}C -analys inhämtades och resultatet visar på en datering till 340 ± 30 BP. Kalibrerad datering med 2 sigma ger då perioden 1460 e.Kr. till och med 1640 e.Kr. (provnr Ua-35188, tabell 1 och bilaga 3).

Anläggningen har tills vidare tolkats som en fast fiskeanläggning och skall betraktas som fast fornlämning.

Anläggning 4

Inom UO 2, nyttohamnen, påträffades en rad med sammanlagt sju pålar. Pålarnas diameter var överlag 15 centimeter och stack upp 0,1 till 0,4 meter ovan bottennivån. Träslaget är bestämt till tall. Anläggningen påträffades inom den muddrade ytan på ett vattendjup av 4,5 meter. Preparat för dendrokronologisk analys inhämtades men analysen misslyckades, varför ett nytt prov skickades till ^{14}C -analys. Resultatet av den senare visar på en datering till 135 ± 30 BP. Kalibrerad datering med 2 sigma ger då perioden 1790 e.Kr. till och med 1950 e.Kr. (54,7%) alternativt 1670 e.Kr. till och med 1780 e.Kr. (40,7%) (provnr Ua-35188, tabell 1 och bilaga 3).

Eftersom anläggningen troligtvis till delar är söndermuddrad kan det vara svårt att förstå dess forna funktion. Med tanke på dess lokalisering där den moderna hamnen så småningom växte fram så är det troligt att pålänläggningen har varit del av en tidig brygga eller annan typ av förtöjningsanordning. ^{14}C -dateringen faller inom tidsspannet för utbyggnaden av nyttohamnen varför det får anses sannolikt att anläggningen kan kopplas här till. Lämningen kan sannolikt betraktas som fast fornlämning men Bohusläns museum gör bedömningen att den vetenskapliga potentialen är väldigt låg, mycket beroende på dess sena datering och dåliga bevarandestatus.

Anläggning 5

Anläggning 5 är jämförbar med anläggning 3, det vill säga en koncentration av klana pålar och plana ribbor som är nedstuckna i botten. Samtliga beståndsdelar är eroderade ned till bottennivå. Inget preparat omhändertogs för datering. Anläggningen har tills vidare tolkats som lämningen efter en fast fiskeanläggning och skall betraktas som fast fornlämning.

Figur 18. (ovan) Spant med vidhängande bordläggningsplanka från anläggning 2. Klinkhaket på spantet framgår tydligt. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Figur 19. (nedan) Detaljbild av bordläggningsplanka och spik från anläggning 2. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Figur 20. Ett exempel på de tunna ribbor som var en del av konstruktionen i anläggningarna 3 och 5. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

RESULTAT GENTEMOT UNDERSÖKNINGSPLANEN

Samtliga av de nypåträffade daterade fornlämningarna kan tillföras efter-reformatorisk tid, vilket inte är förvånande i ljuset av Mariestads tillblivelse med början under sent 1500-tal. I undersökningsplanen anges en övergripande målsättning om en bred kunskapsuppbyggnad vad gäller resursutnyttjanden inom Tidans mynningsområde innan stadens tillkomst, framför allt för perioden järnålder–medeltid. Den aktuella utredningen kan inte sägas ha bidragit med just detta men har ändå resulterat i fem nya fasta fornlämningar som utgör viktiga bitar i Mariestads historieskrivning.

MATERIALETS POTENTIAL

Anläggning 1/stenkistan är en viktig maritim markör för ortens funktion som sjöfartsstad. Som konstruktion räknat är typen enkel och grov till sin uppbyggnad, vilket enligt museets uppfattning inte motiverar ytterligare dokumentation.

Anläggning 2/båtlämningen bedöms ha en väsentlig vetenskaplig potential trots sin relativt sena datering. Allmogebåtars utseende och konstruktioner vilar generellt på seglivade byggnadsmanér, vilket kan spegla en gammal regional byggnadstradition. Det är ovisst om båten ifråga rymmer någon last eller inventarier men oavsett vilket bedöms båtkonstruktionen vara intressant nog för att motivera i första hand ett fortsatt bevarande, och i andra hand en arkeologisk undersökning.

Anläggning 3 och 5/fasta fiskeanläggningar är en typ av fornlämning som inte är helt ovanlig i sjösystem och vattendrag mycket beroende på dess viktiga funktion från mesolitikum och långt fram i modern tid. Inte desto mindre är kunskapsläget om dessa konstruktioner väldigt dåligt belagda. Detta faktum hör samman med att de i första hand är svåra att upptäcka i vatten med nedsatt sikt, samt att de - av naturliga orsaker - är hårt nedbrutna ovan bottennivån. Som närmaste exempel kan nämnas de fiskeanläggningar som tidigare har påträffats av Bohusläns museum i Tidån (Lindström & von Arbin 2005). Undersökningar av fasta fisken av motsvarande bevarandestatus brukar generellt inskränka sig till dokumentation av pålarnas placering, ytterligare provtagning för vedartsanalys och datering. Vid förekomst av mjuka bottensediment då förutsättningarna för bevarande är bättre kan grävning av provgropar vara motiverat.

Anläggning 4/pålar bedöms såsom ovan beskrivet ha ringa vetenskaplig potential.

SLUTSATSER SAMT ÅTGÄRDSFÖRSLAG

Resultatet av den aktuella arkeologiska utredningen har givit ett viktigt bidrag till förståelsen om resursutnyttjanden vid Tidans mynningsområde och Mariestads utveckling. Trots en massiv omdaning av strandlinjens sträckning öster om Tidans mynning har utredningen påvisat förekomst av flera viktiga fornlämningar av vilka en del bör uppmärksammas i den fortsatta planläggningen för projekt Sjöstaden.

Beroende på hur planarbetet i detalj kommer att påverka anläggning 2, 3 och 5 (fornlämningar Mariestads stad- ny 2, ny 3 och ny 5) anser Bohusläns museum att det kan komma att behövas ytterligare antikvariska åtgärder. Om planarbetet medger att aktuella fornlämningar kan bevaras inom planområdet förordas arkeologisk förundersökning med syfte att avgränsa respektive lämning. Om exploatören har för avsikt att ansöka om borttagande av desamma bör lämningarna tillika förundersökas och då med syftet att utröna deras fulla vetenskapliga potential.

REFERENSER

Litteratur

Axelsson, C. 2001. *Inför planering av fotbollsgolfbana vid Ekudden, Leksbergs socken, Mariestads kommun, Västergötland. Särskild utredning 2001*. Västergötlands museum. Skara.

Dahlbergh, Erik, 1625-1703: *Suecia antiqua et hodierna*.

Dahlgren, E. 1933. Några drag ur Mariestads äldsta historia. Red. R. Lannérs. I: *Mariestad – minnesskrift utgiven vid firandet av stadens 350-årsjubileum*. Mariestad.

Fördjupad översiktsplan för Mariestads hamn- och stadsområde. Utställningshandling mars 2007. WSP Samhällsbyggnad, Mariestad.

Lindström, J. & Wattman, N. 2004. *Ny- och ombyggnad av GC-bro, småbåtshamn, parterr och pir vid Tidans mynning, Mariestads och Leksbergs socknar, Mariestads kommun, Västergötland. Särskild arkeologisk/marinarkeologisk utredning 2004. Rapport 2004:36*. Västergötlands museum. Skara.

Lindström, J. & von Arbin, S. 2005. *I Tidans mynning. Medeltida fiskeanläggningar och en 1800-tals pråm. Arkeologisk förundersökning. Leksbergs socken och Mariestads stad, Mariestads kommun. Rapport 2005:60*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Meyerson, Å. 1943. Vattendrag och inre farleder i Gustav Vasas Sverige enligt Rasmus Ludvigssons beskrivning. I: *Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseums årsbok 1943*.

Westerdahl, C. 2003. *Vänern. Landskap – människa – skepp. Om en maritim inlandskultur vid Vänern*. Båtdokgruppen. Skärhamn.

Övriga källor

Ortnamsregistret: Institutet för språk och folkminne. www2.sofi.se: Västergötland/Mariestads stad/Karlsholme. E. Sandberg 1944

Ortnamsregistret: Institutet för språk och folkminne. www2.sofi.se: Västergötland/Mariestads stad/Katthavet. E. Sandberg 1945

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Lst dnr:	431-12177-2007
BM dnr:	NOK 308-2007
BM pnr:	B258
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Mariestad
Socken:	Mariestads stad
Fastighet:	Mariestads hamnområde
Ek. karta:	9D 2g och 9D 2h
Läge:	X 65120, Y 13856
Meter över havet:	-2
Koordinatsystem:	RT90, 2,5g V
Uppdragsgivare:	Mariestads kommun
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Projektledare:	Thomas Bergstrand
Fältpersonal:	Thomas Bergstrand, Boel Bengtsson, Staffan von Arbin
Fältarbetstid:	3-11 oktober 2007
Arkeologtimmar:	144
Undersökt yta:	110 000 kvadratmeter (extensivt)
Arkiv:	Bohusläns museums arkiv
Fynd:	Inga fynd omhändertogs

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1. Utsnitt ur GSD-Röda kartan/Fastighetskartan med platsen för utredningen markerad. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighets kartan, blad 9D 2g och 9D 2h, med utredningsområdena markerade. Skala 1:20 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

Figur 3. Utsnitt ur GSD-Fastighets kartan, blad 9D 2g och 9D 2h, med UO 1 och 2 samt påträffade anläggningar markerade. Zonbegränsningen anger skiljelinjen mellan intensiv och extensivt undersökt yta. Karta av Thomas Bergstrand. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

Figur 4. Utdrag från rapporten Kartläggning av sjöbotten mellan yttre hamnen och Snuggesnäs i Mariestad, 2006-07-18 (Nissen 2006). Malå Geoscience. Kartan återger batymetrisk data för UO 1. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

Figur 5. Översikt över undersökningsområdet med de aktuella fornlämningarna markerade. Skala 1:10 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-03-26. Dnr 601-2008/619.

Figur 6. Mariestad i Erik Dahlbergs tappning från 1600-talet i Suecia antiqua et hodierna.

Figur 7. Foto mot syd och gamla stan med kyrkan i fonden. Okänt årtal men troligtvis innan de stora hamnutbyggnaderna går igång. Ringvägen går idag ungefär i strandlinjen på bilden. Fotograf okänd.

Figur 8. Fotografi av kallbadhuset från 1895. Fotograf okänd.

Figur 9. Fotografi av kallbadhuset och promenaddäcket. Fotograf okänd.

Figur 10. Flygfoto över centrala Mariestad med vy mot nordost. Kallbadhuset och promenaddäcket syns utanför Karlsholme. Det är okänt när fotografiet är taget men det bör vara på 1920- eller 1930-tal. Fotograf okänd.

Figur 11. Utredningen genomfördes med okulär avsökning av dykande arkeologer. Foto: Niklas Ytterberg, Bohusläns museum.

Figur 12. UO 1. Bilden är tagen från Östra hamnen/småbåtmarinan med vy åt öster. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 13. UO 1 med vy åt väster. Byggnaden ligger på Karlsholme. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 14. UO 2 med vy åt norr. Utredningsområdet sträckte sig längs delar av den gamla kajen i nyttohamnen samt inom delar av en småbåtmarina. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 15. På östra sidan av Karlsholme ligger stenkistan, anläggning 1. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 16. Spant med vidhängande bordläggningsplanka från anläggning 2. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Figur 17. Spant med vidhängande bordläggningsplanka från anläggning 2. Spantet är sammanfogat med bordläggningen med spik. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Figur 18. Spant med vidhängande bordläggningsplanka från anläggning 2. Klinkhaket på spantet framgår tydligt. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Figur 19. Detaljbild av bordläggningsplanka och spik från anläggning 2. Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Figur 20. Ett exempel på de tunna ribbor som var en del av konstruktionen i anläggningarna 3 och 5. Foto: Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

TABELLFÖRTECKNING

Tabell 1. De fem påträffade anläggningarna inom UO 1 och 2. De dendrokronologiska dateringarna anger ungefärlig fällningsperiod för respektive timmer/anläggning. ¹⁴C-dateringarna presenteras kalibrerade och med två sigma. Se bilaga 2 för fullständig dendrokronologisk rapport samt bilaga 3 för ¹⁴C-analysrapport.

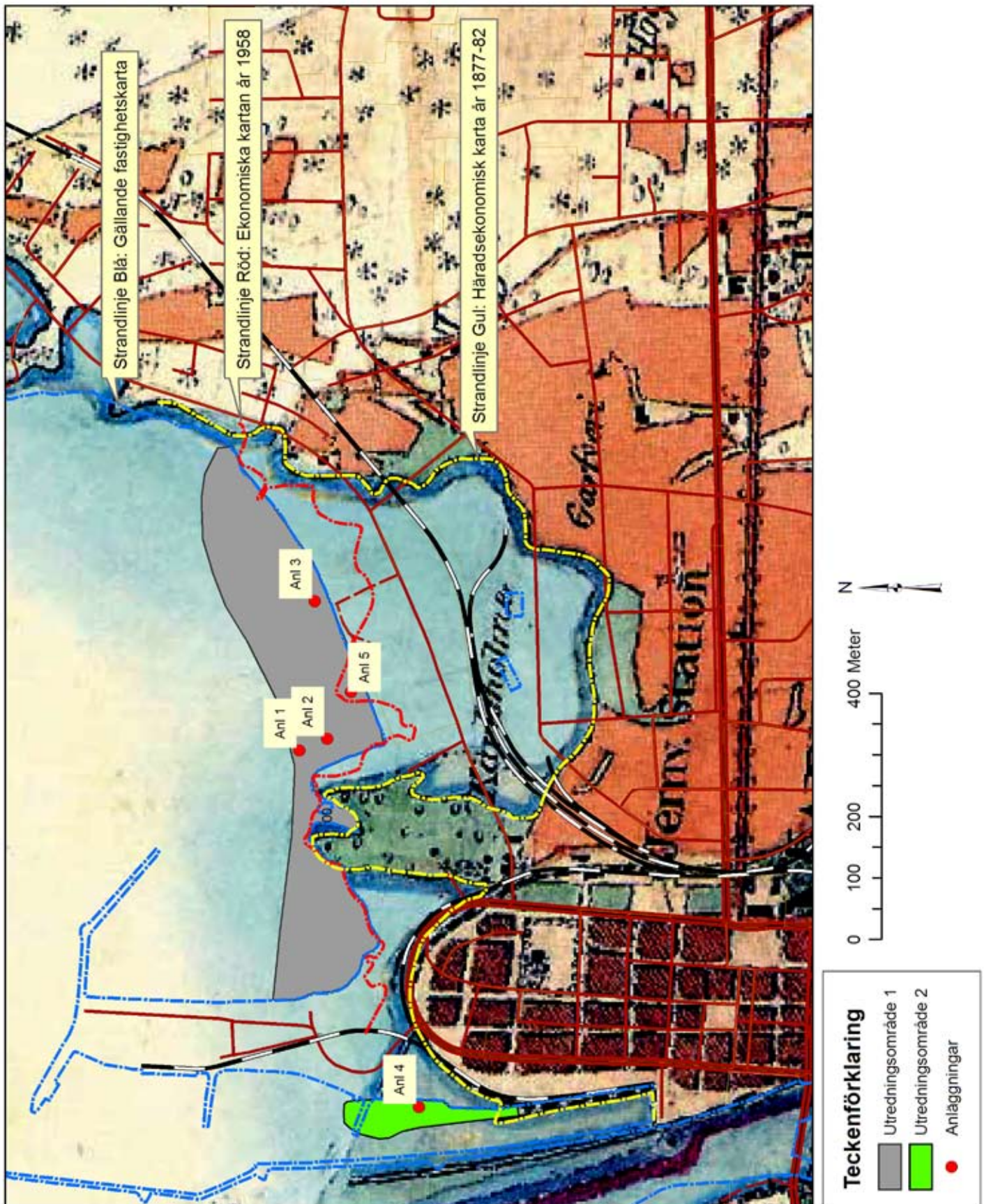
BILAGOR

BILAGA 1. *Kartöverlägg för utredningsområdena bestående av GSD-Fastighets karta, Ekonomiska kartan 1958 samt Häradsekonomiska kartan 1877-82*

BILAGA 2. *Dendrokronologisk rapport*

BILAGA 3. *¹⁴C-analysrapport*

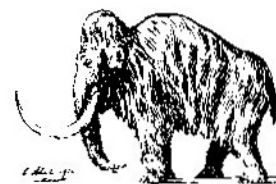
BILAGA 1. Kartöverlägg för utredningsområdena bestående av GSD-Fastighets karta, Ekonomiska kartan 1958 samt Häradsekonomiska kartan 1877-82

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

23 Okt 2007

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2007:41

Hans Linderson

**DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV OLIKA ANLÄGGNINGAR INOM
SJÖSTADSPROJEKTET I MARIESTAD.**

Uppdragsgivare: Bohuslänsmuseum, Thomas Bergstrand, Box 403, 451 19 Uddevalla.

Område: Mariestad **Prov nr:** 73201-73206 **Antal sågprover:** 6-1(rabatterad)

Dendrokronologiskt objekt: Tre anläggningar i projekt sjöstaden i Mariestad har undersökts.

Resultat:

CATRAS Dendro nr:	Anl/ prov nummer	Träd slag	Antal radie/år	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv-året)
73201	1/1	Gran	2/40	Nära W	Ej datering	-
73202	1/2	Gran	2/55	Nära W	1801	1801-1811
73203	1/3	Gran	2/47	Nära W	1797	1797-1807
73204	2/1	Tall	2/49	Sp 39 nära W	Ej datering	-
73205	2/2	Tall	2/87	Sp 49 ej W	1790	1790-1810
73206	4/1	Tall	2/44	Sp 35 nära W	Ej datering	-

Diskussion

Virkets vankant saknas i samtliga prover så att exakt fällningsår inte kan fastställas.

Undantaget prov 73205 utgörs proverna av mer eller mindre rundvirke så att en ganska god bedömning av antalet årsringar till vankant kan göras. Vid förekommande fall har "nära vankant" angivits.

Anl 1, Stenkista. Om virket i anläggning 1 är avverkat vid gemensam tid har proverna 73202 och 73203 avverkats inom perioden 1801-1807.

Anl. 2, Båtlämning. Prov 73204 uppvisar en kraftig lyrbildning, trädet blev alltså kraftigt skadat år tio från provets centrum. Bildningen är typisk för mekanisk skada exempelvis vid hjortdjurs fejning eller mänsklig aktivitet. Skadan stör tillväxten så att en datering blir högst osäker, vissa indikationer tyder på att denna är avverkad 1800 eller några år senare, viket i så fall öka precisionen på dateringen av prov 73205 som är avverkad 1790-1810.

Anl 4. Prov 73206 är **inte daterad**. Vissa indikationer tyder på att pålen kan vara avverkad på 1770-talet. Vid eventuell C14-analys av provet är det av betydelse att vi få information om detta för att förslagsmässigt kunna precisera dateringen.

Hans Linderson.

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala 2008-02-08

Thomas Bergstrand
Bohusläns museum
Box 403
451 19 UDDEVALLA

Angströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Angströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Resultat av ¹⁴C datering trä från Vänern.

Förbehandling av trä:

1. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
2. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ¹⁴C-innehållet förbränns det intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytiskreaktion.

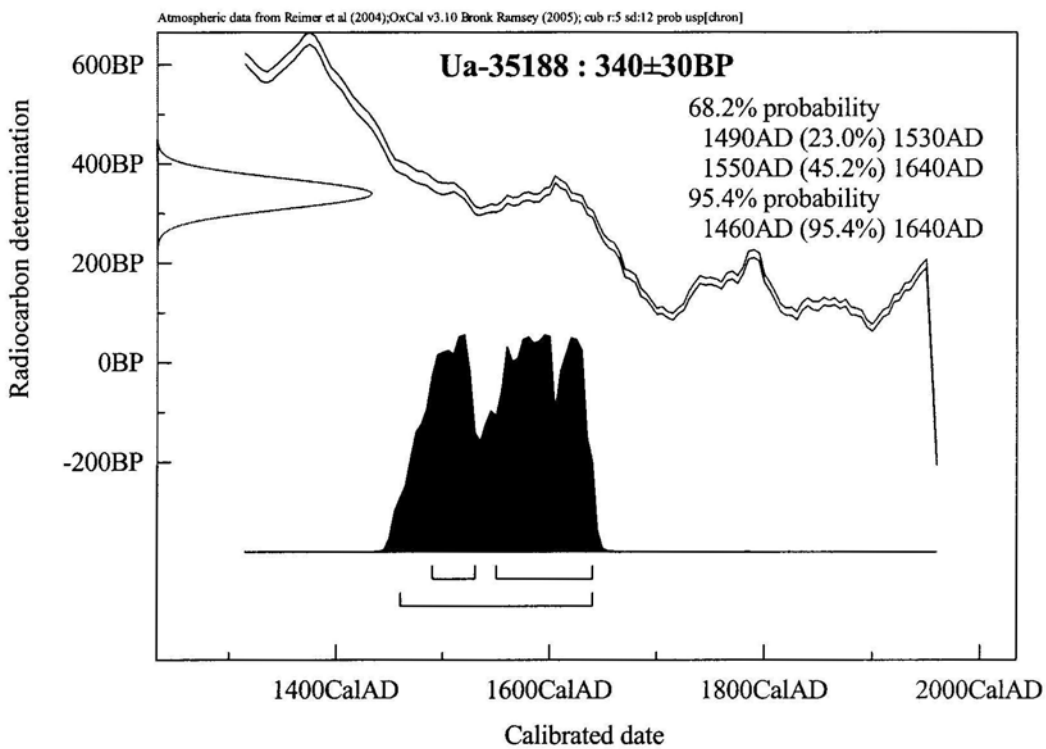
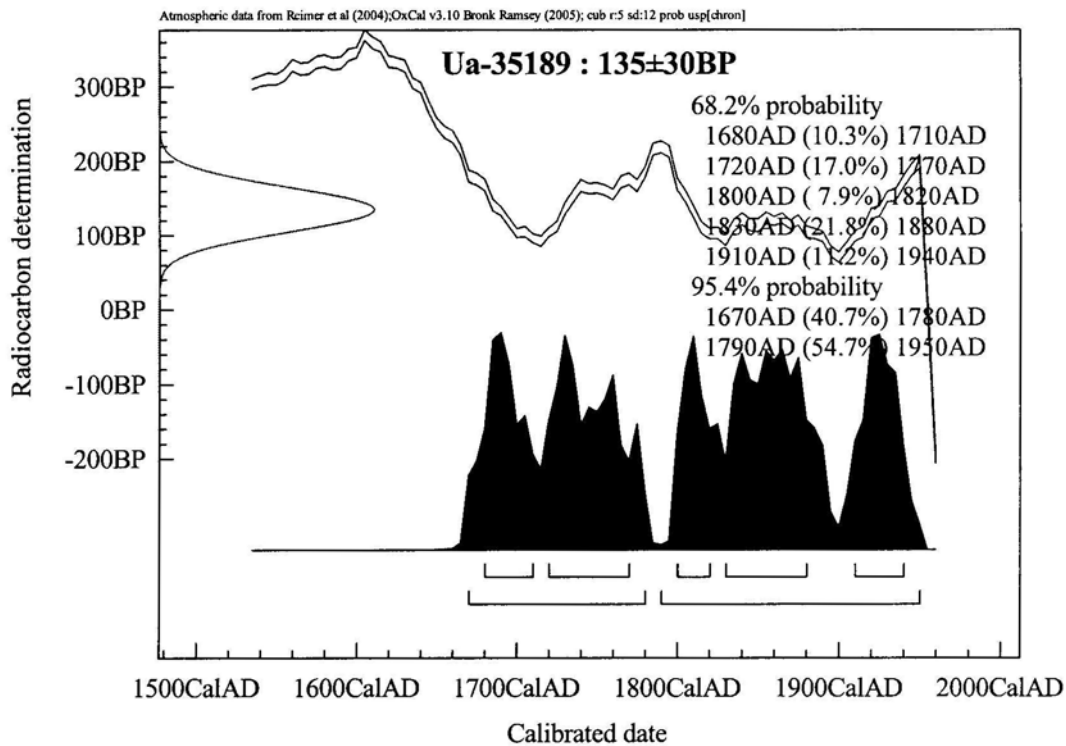
I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	δ ¹³ C ‰ PDB	¹⁴ C ålder BP
Ua-35188	Mariestad – Sjöstaden, anl. 3	-28,0	340 ± 30
Ua-35189	Sjöstaden, anl. 4	-27,6	135 ± 30

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/Maud Söderman

ARKEOLOGI INFÖR PROJEKT SJÖSTADEN

Thomas Bergstrand

Rapport 2008:14